

מצווה גדולה להיות בשמחה תמיד?

עבודת השמחה מהתורה שבכתב ועד ר' נחמן מברסלב

פתיחה

הסיסמא שאותה טבע ר' נחמן מברסלב: "מצווה גדולה להיות בשמחה תמיד" (ליקוטי מוהר"ן תניינא כד), הפכה לשיר פופולרי ולהנחת מוצא בסיסית באשר למקומה של השמחה ביהדות. אולם הבסיס לקביעה זו אינו ברור: איזו 'מצווה' מקיים מי שנמצא בשמחה? והאם אכן קובעת התורה עבור האדם באיזה מצב רוח עליו להימצא?¹

בד בבד, מבט חטוף במקורות מורה כי דיבור בשבח השמחה רוח כבד בתורה שבכתב, קל וחומר בדברי חז"ל ובראשונים.² מתוך כך יש לשאול מהו החידוש הרוחני הספציפי של ר' נחמן מברסלב שהפך אותו מזוהה כל-כך עם עבודת השמחה, וכיצד הוא עומד מול הדרך שבה נתפסה השמחה קודם לכן.

מצווה להיות בשמחה תמיד? - תפיסת השמחה לפני ר' נחמן

שמחה של מצווה

האם התורה, כפי שטען ר' נחמן, רואה את השמחה כחיוב תמידי המוטל על האדם? בסיס אפשרי בתורה שבכתב לתפיסת השמחה כחובה הלכתית נמצא בפרשת כי תבוא. תוך כדי תיאור הקללות, שיבואו על עם ישראל אם יסור מדבר ה', נאמר:

תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵב מְרִב כָּל. וְעַבַדְתָּ אֶת אֱלֹהֶיךָ
אֲשֶׁר יִשְׁלַחְנוּ ה' בְּךָ בְּרָעַב וּבְצָמָא וּבְעִירָם וּבְחֶסֶר כָּל וְנָתַן עָלַי בְּרִזָּל עַל צְוֹאֲרֶךְ עַד
הַשְּׁמִידוֹ אֶתְךָ.

(דברים כח, מז-מח)

1 ראו במאמרו של הרב עמיחי ישראל כנרתי, מצווה גדולה להיות בשמחה תמיד, הכי אתמר ו (תשע"ב), עמ' 132-137, שהתקשה למצוא מקור לדברי ר' נחמן.

2 ראו דיון נרחב בהופעות של מידת השמחה בתנ"ך ובדברי חז"ל, במאמרו של צפרייר ידיד-עם, השמחה, גולות ד (תשנ"ו), עמ' 417-431.

את פשט הפסוקים אפשר להבין בשתי דרכים שונות. דרך אחת ניסח היטב רבי יוסף בכור שור:

במקום שהיה לך לעבוד הקדוש ברוך הוא בשמחה ובטוב לבב. שהיה משמח ומטיב לך ומגדלך על כל, ולא רצית לעבדו, עתה תצטרך לעבוד את אויבך... ברעב ובצמא.

(בכור שור, שם)

כלומר, חטאם של ישראל היה בכך שלא עבדו את ה'. השמחה טוב-הלבב אינם חלק מן החובות המוטלות על ישראל, אלא תיאור של השפעה והשכר שהיו נלווים לעבודת ה' לו הייתה נעשית כראוי. זאת כניגוד לסבל ולצער שהם מנת חלקם עתה. ברם הפירוש הרווח יותר בדברי רבותינו הראשונים הוא זה המובא בדברי רבינו בחיי בן אשר:

יאשימנו הכתוב בעבדו השי"ת ולא היתה העבודה בשמחה, לפי שחייב האדם על השמחה בהתעסקו במצות, והשמחה במעשה המצוה מצוה בפני עצמה.

(רבונו בחיי, שם)

לפי קריאה זו, בני-ישראל דווקא כן עבדו את ה', אלא שלא עשו זאת בשמחה ובטוב לבב, ודי היה בכך כדי שיחובו חובת גלות. כך עולה גם מדברי הרמב"ם בהלכות לולב:

השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן, עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב.

(רמב"ם לולב ה, טו)

ויפה חידד זאת החתם סופר:

מצוה הראשונה שמקיים הנער מיד בכניסת שנת י"ד שהוא שש ושמש שזוכה לקבל עול מצוות ה' אלהיו, והשמחה היא מצות עשה דאורייתא, לעבדו בשמחה וטוב לבב מרוב כל.

(חתם סופר על התורה ויחי ד"ה וירא יוסף)

קצת קשה לשאת את המחשבה שכוונת פסוקי התורה לומר כי למרות שישראל עובדים את ה' במסירות ומדקדקים במצווה קלה כבחמורה, הם יגלו אל בין האומות רק משום שלא עשו זאת בשמחה. לא רק משום הקושי המוסרי שבעניין, אלא גם משום כל הידוע לנו על מצבם הרוחני והדתי של ישראל בשנים שטרם החורבן - מצב

שאי אפשר לתאר אותו כשמירת-מצוות מלאה בפנים נפולות. לכן אפשר שכוונת הפסוקים איננה שחטאם היחיד של ישראל היה היעדר-השמחה, אלא שהיעדר-השמחה הוא הגורם העמוק למגוון רחב של חטאים הנובעים מן הריחוק הנפשי בין ישראל לעבודת ה'. זאת משום שבלעדי השמחה נותרת עבודת ה' ברובד החיצוני של הנפש, כפי שכתב רבי יוסף אלבו בספר העיקרים (מאמר ג, פרק לג): "שהשמחה סבת קיום הדבר בנפש ונותנת גמר ושלמות אל המעשה אי זה פעל שיהיה".

אלא שאם אכן זהו מקור מצוות השמחה, אי אפשר להוציא ממנו את החובה "להיות בשמחה תמיד", אלא אך ורק את החובה לשמוח בקיום המצוות. וכך מפורש בדבר רבנו בחיי בן אשר:

ולא תמצא בכל ספרי הקדש שישבח השמחה, אלא בענין העבודה וההשגה בהקב"ה.³

(כד הקמח, ערך שמחה)

למעשה, כך חילקה כבר הגמרא בהסבר סתירת הפסוקים בספר קהלת:

ושבחתי אני את השמחה - שמחה של מצוה, ולשמחה מה זה עשה - זו שמחה שאינה של מצוה.

(גמרא שבת ל, ב)

משמעות הדברים היא שאין כל מעלה עצמית לשמחה על פני העצב, אלא דווקא לשמחה בעבודת ה'.⁴ כפי שנאמר כבר בספר תהילים (ק, ב): "עֲבָדוּ אֶת ה' בְּשִׂמְחָה, בְּאוֹר לְפָנָיו בְּרִנָּה". ניתן לומר שזהו "דין" בעבודת ה' ולא בשמחה עצמה: על האדם לדאוג

3 וכך כתב המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב התורה יח): "כי המצוה היא השלמת האדם לכן ראוי שתהיה המצוה בשמחה. כי השמחה היא מצד השלימות ואשר יש לו שלימות הוא שמח... אבל כאשר יש לו שמחה בשביל עושרו דבר זה אינו נחשב לכלום, כי העושר אינו השלמת האדם".

4 וראה ברמב"ם הלכות יום טוב פרק ו הלכה כ: "כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל לא ימשך ביין ובשחוק ובקלות ראש ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצות שמחה, שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש אינה שמחה אלא הוללות וסכלות ולא נצטוינו על ההוללות והסכלות אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל שנאמר 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב', הא למדת שהעבודה בשמחה, ואי אפשר לעבוד את השם לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שכרות". עוד עיין בחובות הלבבות (שער אהבת ה', פרק ג): "ותהיה תמיד שמח באלהיך, שש בבוראך, עלז ברצונו".

לכך שעבודת ה' תהיה החלק המשמח בחיים שלו, ושהיא תיעשה מתוך חיוב וחיבור פנימי. "שמחה גדולה להיות במצווה"⁵.

יתר על כן, גם בהקשר של עבודת ה' אין חובה להיות ב'שמחה' דווקא, כפי שעולה מדבר רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי:

תורתנו מחולקת בין היראה, האהבה והשמחה. תתקרב אל אלוהית בכל אחת מהן. הכנעתך בימי התענית אינה קרובה אל אלוהים יותר משמחתך בשבתות וימים טובים, כאשר שמחתך היא מתוך מחשבה וכוונה. וכשם שהתחמונים צריכים מחשבה וכוונה, כן השמחה במצוותו ותורתו צריכה מחשבה וכוונה, כדי שתשמח בעצם התורה מתוך אהבה למחוקקה... ואם הגיעה עליצותך עד כדי שתזמר ותרקוד מתוך שמחתך בתורה דווקא, אזי אותה זמרה ואותו ריקוד הם עבודת-ה' וקשר בינך ובין הדבר האלוהי.

(ספר הכוזרי [מהד' שוורץ], ב, ג)

השמחה מוצגת בדברי ריה"ל כאחד מבין מגוון של רגשות שיש להשתמש בהם ולנתב אותם לעבודת ה'. השמחה בזמנים של קרבת אלהים היא דבר גדול, אך לא פחותה ממנה מעלת היראה והכניעה. וכפי שראוי לאדם לשמוח בשעה של קיום מצווה, כך עליו להיות עצוב כאשר הוא רחוק מן הקב"ה ועובר עבירות חלילה.⁶ לפי הבנה זו כל משמעות המצווה היא להיות מעורב רגשית בעבודת ה', ואין כל עניין "להיות בשמחה תמיד".

שמחה ונבואה

המצווה להיות בשמחה תמיד איננה מפורשת אפוא בתורה שבכתב, ואף על פי כן אין צורך להרחיק עד כתבי ר' נחמן מברסלב כדי למצוא מעלה ייחודית בשמחה, גם כשלא

5 ראו בספר חרדים (תנאים לקיום המצוות, התנאי הרביעי): "השמחה הגדולה במצווה, דכל מצווה ומצווה שתזדמן לו דורנא הוא דשדיר ליה קודשא בריך הוא, ולפי רוב השמחה יגדל שכרו. וכן גילה הרב החסיד המקובל מהר"ר יצחק אשכנזי זצ"ל לאיש סודו, שכל מה שהשיג שנפתחו לו שערי החכמה ורוח הקודש, בשכר שהיה שמוח בעשיית כל מצווה שמחה גדולה לאין תכלית, ואמר, דהיינו דכתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, פירוש מרוב כל, מכל מיני תענוג שבעולם ומכל זהב ופז רב ואבנים טובות ומרגליות".

6 וכן מעשה שלילי שנעשה בשמחה מקבל עוצמה שלילית חזקה יותר, כמבואר בספר העיקרים (שם): "שהשמחה סבת קיום הדבר בנפש ונותנת גמר ושלמות אל המעשה אי זה פעל שיהיה, עד שאף הפועל הרע כדי שיגיע אל שלמות תכליתו ראוי שיעשה בשמחה".

מדובר בשמחה במצווה או בעבודת ה'. בספר מלכים ב (ג, טו) מצווה אלישע: 'וְעֵתָה קָחוּ לִי מִנְגֵן. וְהָיָה כִּנְגֵן הַמִּנְגֵן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה'", ומכאן לומדת הגמרא (שבת ל, ב) "שאינ שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה". התלמוד הבבלי דיבר גם כאן על "שמחה של מצווה", אך בפשט הפסוק אין רמז לכך, ואכן בירושלמי (סוכה ה, א) נאמר "שאינ רוח הקדש שורה אלא על לב שמח". אף הרמב"ם (שמונה פרקים פרק ז; יסודי התורה ז, ד) כתב שאין הנבואה שורה "אלא מתוך שמחה" ולא הזכיר שמדובר בשמחה של מצווה.

ממקורות אלו אפשר ללמוד על ערכה של השמחה עצמה, גם כשאינ היא מלווה את עבודת ה' אלא מגיעה מתוך ניגון או אמצעים חיצוניים אחרים. ברם עדיין נדמה כי אין ללמוד מהם שיש "מצווה גדולה להיות בשמחה". זאת משום שהשמחה במקורות אלו היא אמצעי בלבד, כפי שהסביר הרמב"ם במורה נבוכים:

יודע אתה שכל כוח גופני יקוה, ייחלש ויתרופף לעתים, ויהיה תקין בפעם אחרת. והנה הכוח המדמה הזה הוא כוח גופני בלי ספק. לכן מוצא אתה שנבואתם של הנביאים בטלה בשעת היגון או הכעס או כיוצא בהם. יודע אתה את דבריהם: אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות.

(מורה נבוכים ב, לו)

דהיינו, הנבואה שורה על הנביא תוך הזדקקות לכוחות הגוף והנפש שלו, שבהם הכוח "המדמה". כוח זה נמצא בשיאו דווקא כאשר האדם שרוי בשמחה וברוחב דעת, ועל כן יש צורך בשמחה כדי שתוכל הנבואה לחול. וכך ניסח זאת הר"ן בדרשותיו:

והסיבה בזה לפי שהכח הנבואי צריך לכח הגופני אשר הוא הכח המדמה, וזה הכח יתחזק בהיות האדם פוגש הדבר שיאות אליו ויערב לו.

(דרשות הר"ן, הדרוש החמישי)

אם כן, השמחה עצמה איננה מצווה, אלא שהיא מחזקת ומרחיבה את כוחות הנפש. ואדרבה, ייתכן שמתוך כך יגיע האדם גם לפעולות הרסניות בעלות עוצמה מרובה יותר, כפי שיכול הנביא להגיע מתוך השמחה למדרגות רוחניות גבוהות. ממילא, אפשר ללמוד מדברים אלו רק על הצורך בשמחה באופן מקומי, כהכנה לקראת התעלות רוחנית-נבואית, ולא על השמחה כדרך חיים.

השמחה ושביל הזהב

אף שהמפגש בין שמחה לרוח הקודש הוא אירוע מקומי ומוגבל, גם מעלת השמחה התמידית מופיעה כבר בדברי הרמב"ם:

ולא יהא מהולל ושחוק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות.
(רמב"ם הלכות דעות א, ד)

וגם בפרק שלאחר מכן:

לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח, כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה, וצוו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק ולא עצב ומתאבל אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, וכן לא יהיה בעל נפש רחבה נבהל להון ולא עצב ובטל ממלאכה, אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה, ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו.

(שם ב, ז)

הרמב"ם מתאר את אורח החיים הרצוי לעובד ה', שעניינו איזון בין מידות הנפש השונות. האיזון שבו בוחר הרמב"ם בתחום "מצב הרוח" איננו אדישות או שוויון נפש, אלא שמחה. למעשה, מבחינה מילולית אין הבדל גדול בין "מצווה להיות בשמחה תמיד" ובין "יהא שמח כל ימיו".

מהי משמעותה של הלכה זו? האם גם חסידיו של הרמב"ם ראוי היה להם שירקדו על גגות רכבים בצמתים על מנת לקיים את ההנחיה "להיות שמח כל ימיו"? נדמה כי אין הדבר כן. השמחה אצל הרמב"ם עניינה מצב שבו האדם רגוע ומאוזן, כך שנפשו תהיה פנויה לשמוע את דבר ה', כפי שהאריך לבאר בשמונה פרקים (ג-ז) ובהלכות דעות (ב, א-ב).⁷ השמחה שאותה הוא מתאר היא שמחה "בנחת", המנוגדת לאדם שמצטער וחי במצוקה, שלא מסוגל לעבוד את בוראו בלב שלם. גישה זו הולמת היטב גם את המחקרים המודרניים, המוכיחים את תרומתה של השמחה לבריאות הגוף והנפש.⁸ השמחה לפי הבנה זו היא רק תכונה אחת מני רבות הנדרשות לעובד ה', ואין מצווה

7 וראה גם בספר הכוזרי (ג, יא): "והאהבה והיראה מאין ספק נכנסות בנפש עם אלה הענינים, ומשוערים בשעור תוריי, כדי שלא תביא השמחה בשבתות וימים טובים אל מה שמביא אל השחוק והתאוה והבטלה, ולהמנע מהתפללות בעתם כראוי, ושלא תוציא היראה אל גבול שמייאש מהמחילה והסליחה, וישאר דואג כל ימיו ויעבור כל מה שיצוה הבורא מהשמחה במה שחננו, כמו שאמר: ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך, וימעט שבחו על טובת האלהים, כי השבח הולך אחרי השמחה, ויהיה כמו שאמר בו: תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב ועבדת את אויביך וגו', ושלא תוציאנו הקנאה בהוכח תוכיח את עמיתך ובדברי החכמות, לידי הכעס והנטירה, ותטרד נפשו מהזדככות בעתות התפלות".

8 ראו בהפניות הרבות בערך "Happiness" בויקיפדיה בשפה האנגלית.

ייחודית "להיות בשמחה" השונה מן החיוב להיות "בעין יפה", "בנדיבות", "בהסתפקות" או "בסבלנות", כפי שהנחה הרמב"ם (שמונה פרקים ד).

השמחה בחסידות ובכתבי ר' נחמן

השמחה בחסידות

ראינו אם כן, כי אפשר אמנם למצוא במקורותינו יחס חיובי כלפי השמחה, אך אין בהם את הדרישה העוצמתית והתמידית להיות בשמחה, שנמצאת אצל ר' נחמן. כדי להבין את דברי ר' נחמן ננסה להשוות אותם לדברי זקנו, הבעל שם טוב, שאצלו כבר אפשר למצוא את רעיון השמחה כחיוב גורף יותר: "והעיקר להסיר העצבות ולאחוז בשמחה" (כתר שם טוב שב).

את הנימוק להנחייה להיות בשמחה אפשר למצוא בצוואת הריב"ש:

ויהיה תמיד בשמחה ויחשוב ויאמין באמונה שלימה שהשכינה אצלו ושומרת אותו והוא מסתכל על הבורא יתברך והבורא יתברך מסתכל בו והבורא יתברך יכול לעשות כל מה שהוא רוצה אם הוא רוצה מחריב כל העולמות ברגע אחד ובורא אותם ברגע אחד ובו יתברך מושרשים כל הטובות והדינים שיש בעולם שבכל דבר יש שפעו וחיותו ואין אני בוטח ומתירא רק ממנו יתברך.

(צוואת הריב"ש דף יח עמוד א)

הרעיון שלפיו השמחה היא ביטוי לאמונה ובטחון, מופיע כבר בגמרא במסכת ברכות: מאי חייב לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה? ... אמר רבא: לא נצרכה אלא לקבולינהו בשמחה.

(גמרא ברכות ס, ב)

השמחה בזמן קבלת השמועה הרעה היא ביטוי לאמונה בהשגחה ולאהבת ה', כפי שכותב הרמב"ם:

חייב אדם לברך על הרעה בטוב נפש כדרך שמברך על הטובה בשמחה שנאמר ואהבת את יי' אלהיך וגו' ובכל מאדך, ובכלל אהבה היתירה שנצטוינו בה שאפילו בעת שייצר לו יודה וישבח בשמחה.⁹

(רמב"ם ברכות י, ג)

9 וכן בספר הכוזרי ([אבן-תיבון] ג, יא): "ומי שנתישב על נפשו זה יהיה כמו שאומרים על נחום איש גם זו, כל אשר תמצאהו צרה ואמר גם זו לטובה, ויהיה חיים ערבים תמיד, ותקל עליו הצרות, אבל אפשר שישמח בהם כשירגיש לעון שיש עליו, כמי שיפרע חובו והוא שמח

בעוד הגמרא והרמב"ם התייחסו רק לאופן שבו האדם מקבל בשורות רעות, הרי שהבעל שם טוב למד מכאן הנחייה כללית להיות בשמחה תמיד, כאשר השמחה מבטאת את האמונה בהשגחה התמידית וקבלה של כל מעשי ה'. יש שראו בהרחבה זו חידוש של הבעל שם טוב,¹⁰ אך למעשה כבר הרחיב בכך בעל ספר ארחות צדיקים, שחי כמאתיים שנה לפני הבעש"ט:

במידת השמחה תלויה מצות עשה שיצדיק כל מאורעותיו... אך הדרך שישמח האדם בחלקו, שיקבל בשמחה הרע כמו הטוב, הדרך הזו מתחלקת לכמה דרכים: האחת - צריך גדר גדול שיבטח באלהים, השניה - האמונה, השלישית - השכל, הרביעית - ההסתפקות... איזה דבר מביא שיבטח האדם באלהים? זוהי האמונה! מתוך שמאמין בבורא, שכל הצלחתו בעולם הזה ובעולם הבא הכל הוא ממנו ואין אחר זולתו, נותן לבו לאהבה אותו בכל לבבו... ועתה נחזור לענין השמחה. כי המאמין בלב שלם והבוטח בעזר הצור, הוא שמח לעולם, והוא סובל כל דבר, כמו החולה שאוכל סמים המרים בשביל הרפואה. והסובל הוא חפשי מדאגת העולם. גם הסובל מסתפק במעט שיש לו, כי יאמר: די לי במה שגזר לי הבורא!

(ארחות צדיקים שער השמחה)

ביטוי נאה להיפוך של תפקיד השמחה לאור תפיסה זו, אפשר למצוא במימרה המובאת בשם ר' ישראל מרוז'ין:

תלמיד אחד שאל את ר' ישראל מרוז'ין: מה טעם אין מברכים על השמחה כשם שמברכים על כל דבר שהאדם נהנה ממנו? והלא מברכים גם על הריח? השיב הרבי: משום שהשמחה עצמה היא-היא הברכה שהאדם מברך להשם יתברך.¹¹

תפיסה זו של השמחה, כביטוי לאמונה ובטחון, מרחיבה אמנם את מקום השמחה בעבודת ה' של האדם, אך עדיין היא מביאה לידי סיוג מסוים. זאת משום שעיקרה של שמחה זו הוא בהצבת הקשר עם הקב"ה מעל לפגעי הזמן ומקוריו. וממילא ייתכן גם מצב הפוך, שבו על האדם לזכור דווקא בשעת שמחתו שהשמחה החומרית איננה

במה שהקל מעליו ממנו, וישמח לשכר ולגמול הצפון לו. וישמח במה שהוא מלמד לבני אדם מהסבל והצדקת דין הבורא, וישמח במה שיש עליו בזה מהשם הטוב והתפארת".
 10 ראה במאמרו של עמנואל שוחט ("על השמחה בחסידות", ציון תשי"א, עמ' 30-43), שטרח להראות שיש לתפיסה זו שורשים כבר בדברי השל"ה ובספר ראשית חכמה.
 11 מובא אצל מאיר אוריין ("שמחה בחסידות ומשמעותה", מבוע ז, עמ' 130-140).

העיקר. משום כך הדגיש בעל הארחות צדיקים: "ולא ישמח בשום ענין אלא בענין המביאו לעבודת המקום, ברוך הוא". וכעין זה הובא גם בשם הבעל שם טוב (כתר שם טוב אות קיא): "כשנופל עליו איזה שמחה, ידבק בשמחתו יתברך, שהוא שורש הכל".¹² כלומר, המצב האנושי הרגיל מלא בטלטלות נפשיות, המושפעות מן המקרים החומריים המתחלפים. עבודת ה' עניינה שמחה יציבה מתוך אמונה שהכל בגזירת עליון, וממילא אין מצב הרוח של האדם אמור להשתנות עם שינויי הזמן. עבודה זו של שמחה, שעניינה התבטלות והשתוות כלפי מעשי ה', היא מאבני הבניין של תורת החסידות כולה.¹³

אופי השמחה אצל ר' נחמן

על רקע זה יש ללמוד את דברי ר' נחמן בענייננו, ובהקדם שאלה נוספת: מהיכן נובעת השמחה? האם השמחה היא מצב טבעי לאדם, או פעולה מלאכותית? רבי שלמה אבן גבירול כתב בספרו, תיקון מידות הנפש:

זאת המדה תמצא אותה בקצת בני אדם נחלקים, יש ממנה שתהיה טבעית וזה יהיה במי שטבעו חם ולח כטבע הדם, וכל שכן לאדם שתאותיו מזדמנות לו תדיר, ולא עברה עליו דאגה מזמן ארוך, וניצל מן הדברים המעציבים... ומן המדה הזאת שתהיה מקרית עם השגת תאוה... המדה הזאת וזולתה איננה בטבע הנפש המדברת על דעת גאלינוס אך היא בנפש הבהמית.

(תיקון מידות הנפש חלק ג, שער ראשון)

12 ועיין בספר בעל שם טוב על התורה (פרשת בראשית): "אם שמע איזה דבר שחוק ועל ידי זה נולד לו שמחה, יחשוב הלא זהו חלק מעולם התענוג, ויראה מאוד שלא יגשם התענוג ההוא, כי אז תתענג על ה' (ישעיה נ"ח, י"ד) כביכול למעלה מה', אלא ישים כל עצמותיו אל התענוג ההוא כי הלא הוא חלק מעולם התענוג, ויבוא הוא אל עולם התענוג, והוא יושב כאן ואוכל והוא שם בעולם התענוג, וכשצריך ועשה תענוג לעצמו מביא תענוג של ה' יתברך אל כל העולמות".

13 ראה במאמריהם הנ"ל של עמנואל שוחט (לעיל הע' 10) ומאיר אוריין (לעיל הע' 11).

מידת השמחה מתוארת ככזו הנובעת מטבעו הקבוע של האדם, או ממאורעות מקריים שאירעו לו, והיא מהווה חלק מן הנפש הבהמית שלו. וכך תיאר זאת בעל הארחות צדיקים:

המידה הזאת באה לאדם מחמת רוב שלוה בלבו בלי פגע רע. ואדם המשיג תאוותו ולא יארע לו דבר המעציב אותו, בזה יהיה שמח תדיר, ויאורו פניו, וזיוו מבהיק, וגופו בריא, ואין זקנה ממהרת לבוא עליו.

(ארחות צדיקים שער השמחה)

דברים דומים כותב גם הרב קוק:

השמחה היא אחת מהנטיות הטבעיות לאדם, האדם הבריא בנפשו וגופו יהיה תמיד עלו ושמח, וזאת היא הצורה הטבעית של הנפש הבריאה. אמנם הציור הפנימי של השמחה הטבעית, כל זמן שהיא עומדת רק בשפלותה הטבעית היא בנויה על דברים כ"כ דמיוניים, עד שבהגיע בהם יד השכל ילכו תמס והיו כלא היו, והשמחה תהפך לתוגה.

(עין אי"ה שבת פרק ב, אות צח)

השמחה, לפי תפיסה זו, היא נטייה טבעית-חומרית, ובמובן מסוים היא אפילו מנוגדת להשגה השכלית הגבוהה. נראה כי גישה זו עמדה בבסיס רוב המקורות שראינו עד כה, אשר הנחו כיצד להשתמש בשמחה באופן מושכל ולנתב אותה למקומות הנכונים. גם בדברי הבעל שם טוב, השמחה עצמה איננה פעולה של השכל, אלא השלכה טבעית של ההכרה השכלית בכך שהקב"ה משגיח על כל מעשיו.

אמנם התמונה העולה מדברי ר' נחמן שוניה לחלוטין, וכך הוא כותב באותה תורה שפותחת במילים "מצווה גדולה להיות בשמחה":

והכלל, שצריך להתגבר מאד בכל הכחות, להיות אך שמח תמיד. כי טבע האדם למשוך עצמו למרה שחורה ועצבות, מחמת פגעי ומקרי הזמן, וכל אדם מלא יסורים. ע"כ צריך להכריח את עצמו בכח גדול, להיות בשמחה תמיד.

(ליקוטי מוהר"ן תניינא כד)

השמחה אצל ר' נחמן איננה נטייה טבעית, אלא תנועה של מאבק נגד הטבע, הממלא את האדם בעצבות ויסורים.¹⁴ במקום אחר כותב ר' נחמן בפירושו שדווקא העצבות

14 ראה על כך במאמרו של צבי מרק ("להיות בשמחה תמיד", דברים אחרים 21), נמצא בכתובת: <https://heb.hartman.org.il/always-happy>.

היא שמגיעה מן הכוח המדמה, ואילו השמחה היא שמדכאת אותו, בדיוק ההיפך מדברי הרמב"ם והר"ן שראינו לעיל:

כי עיקר התגברות המדמה הוא ע"י עצבות, כי המדמה הוא בחי' עצבות רוח, רוח נכאה, רוח רעה, שהוא מבלבל את הרוח טובה, רוח נבואה, שהוא בחי' זכרון הנ"ל, בחי' לאדבקא מחשבתא בעלמא דאתי הנ"ל. וע"כ אין יכולין לקבל רוח נבואה, רוח הקודש, כ"א ע"י שמחה.¹⁵

(ליקוטי מוהר"ן קמא נד)

וכן בליקוטי עצות (שמחה ג): "ברבות השמחה נתחזק כוח השכלי". תפיסה זו משפיעה גם על עיצוב הדרך אל השמחה. בדברי הרמב"ם (יום טוב ו, כ) למדנו "שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש אינה שמחה אלא הוללות וסכלות", אך ר' נחמן אומר אחרת:

ואמר כי לזכות לשמחה זה קשה וכבד להאדם לזכות לזה יותר משאר כל העבודות. ענה ואמר: כפי הנראה שאי אפשר לבוא לשמחה כי אם על ידי עניני שטות, לעשות עצמו כשוטה ולעשות עניני צחוק ושטות וכו' כמבאר במקום אחר ורק על ידי זה באין לשמחה.

(שיחות הר"ן כ)

מכיוון שהמציאות הטבעית מובילה רק לכאב וייסורים, הרי שהדרך היחידה להגיע לשמחה היא בעזרת קלות ראש ו"עניני שטות". זה גם ההסבר לצורך בריקודים ומחיאית כף כדי להתגבר על המציאות הקיימת ולהתחבר לעולם גבוה יותר של שמחה:

והעיקר, להיות בשמחה תמיד, וישמח עצמו בכל מה שיוכל, ואפי' ע"י מילי דשטותא, לעשות עצמו כשוטה, ולעשות עניני שטות וצחוק, או קפיצות וריקודים, כדי לבוא לשמחה, שהוא דבר גדול מאד.

(ליקוטי מוהר"ן תניינא מח)

מכיוון שהשמחה היא מטרה כשלעצמה, שוב אין אנו בוררים באמצעים כדי להגיע אליה. גם אין אנו מגבילים אותה לצדיקים בלבד (כפי שעשה למשל רבי שלמה אבן

15 ראה דיון על היחס של ר' נחמן לשמחה ולכוח המדמה, כפי שעולה מתורה זו וממקורות נוספים, בספרו של צבי מרק, מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב, תל אביב תשס"ד, עמ' 91-95.

גבירול בספרו הנ"ל,¹⁶ אלא רואים בכל אדם שהצליח להתגבר על העצבות - איש מעלה.¹⁷

תפיסת הטוב והרע בעולם

פער זה בין דרכי השמחה של הרמב"ם ושל ר' נחמן נובע גם מתפיסת רחבה יותר של היחס בין הטוב לרע בעולם. הרמב"ם האריך להראות במורה נבוכים שהטוב בעולם גדול בהרבה מן הרע שבו:

לעתים קרובות עולה בדמיון ההמון שהרעות בעולם מרובות מן הטובות... סיבתה של טעות זאת כולה היא שבור זה והדומים לו מביין ההמון מתבוננים במציאות רק מנקודת-ראותו של פרט אחד מבני-האדם ולא יותר... ההתבוננות האמיתית היא שפל פרטי המין האנושי הנמצאים, וכל שכן מיני בעלי-החיים האחרים, הם דבר שאין לו שום ערך כלל ביחס למציאות המתמשכת כולה... הבאתנו לידי מציאות היא הטוב הגדול המוחלט.

(מורה נבוכים ג, יב)

החוויה של העולם הזה כמלא רעות וצרות מיוחסת על ידי הרמב"ם להמון הנבער, בשעה שמבט מפוכח מורה (לדעתו) כי המציאות היא שפע אלוהי של טוב וברכה, אשר הרע מהווה חלק מזערי בתוכו. ואילו ר' נחמן ראה את הדברים באופן אחר:

דיבר עמנו כמה פעמים. מענין יסורי עוה"ז שכל בני העולם כולם מלאים יסורים אין גם אחד שיהיה לו עוה"ז. ואפי' העשירים הגדולים ואפי' השרים אין להם שום עוה"ז כלל. כי כל ימיהם כעס ומכאובות. וכולם מלאים טרדות ודאגות ועצבות ויגון ואנחה תמיד...

ענה ואמר רבינו ז"ל. הנה הכל אומרים שיש עוה"ז ועוה"ב. והנה עוה"ב אנו מאמינים שיש עוה"ב. אפשר יש גם עוה"ז גם כן באיזה עולם. כי בכאן נראה שהוא הגיהנם כי כולם מלאים יסורים גדולים תמיד. ואמר. שאין נמצא שום עוה"ז כלל:

(ליקוטי מוהר"ן תניינא קיט)

הנחת המוצא של ר' נחמן היא שהעולם הזה הוא הגיהנם. ודווקא מתוך כך צריך האדם להגיע לשמחה. השמחה היא היכולת להנכיח את העולם הבא כבר בעולם הזה, ולחיות

16 וראה גם בספרו של צבי מרק (בהע' הקודמת, עמ' 96-100).

17 ראה במאמר הנ"ל של מאיר אוריין (לעיל ע' 11), מימרות חסידיות רבות על מעלת האנשים השמחים, אפילו אם הם רשעים ואפיקורסים.

בתוכו. כפי שמרחיב ר' נתן בליקוטי הלכות (ברכת הודאה ו, ט-י): "צריכין להתגבר מאד בכל עת להמשיך שמחה על עצמו, והעיקר על ידי שיסתכל על הסוף, שהוא תכלית עולם הבא".

ממילא, השמחה הופכת לזירה של מאבק בין האדם לטבע, וכך מתייחס אליה ר' נחמן:

בענין השמחה, ע"פ משל שלפעמים כשבני אדם שמחים ומרקדים, אזי חוטפים איש אחד מבחוץ, שהוא בעצבות ומרה שחורה, ומכניסים אותו בעל כרחו לתוך מחול המרקדים, ומכריחים אותו בעל כרחו, שיהיה שמו עמהם ג"כ. כן יש בענין השמחה, כי כשאדם שמו, אזי המרה שחורה ויסורים נסתלקים מן הצד. אבל מעלה יתירה, להתאמץ לרדוף אחר המרה שחורה דווקא, להכניס אותה ג"כ בתוך השמחה, באופן שהמרה שחורה בעצמה תתהפך לשמחה, שיהפך המרה שחורה וכל היסורין לשמחה. כדרך הבא לתוך השמחה, שאז מגודל השמחה והחדוה, מהפך כל הדאגות והעצבות והמרה שחורות שלו לשמחה. נמצא שחוטף המרה שחורה, ומכניס אותה בעל כרחו לתוך השמחה כמשל הנ"ל.

וזה בחי' (ישעיה לה) ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, שהיגון ואנחה בורחים ונסים מן השמחה, כי בעת השמחה דרך היגון ואנחה לעמוד מן הצד כנ"ל. אבל צריך לרדוף אחריהם דייקא, ולהשיגם ולהגיעם, להכניס אותם דווקא לתוך השמחה כנ"ל. וזהו ששון ושמחה ישיגו וכו', שהששון ושמחה ישיגו ויתפסו את היגון ואנחה, שהם נסים ובורחים מן השמחה, להכניס אותם בע"כ לתוך השמחה כנ"ל. כי יש יגון ואנחה שהם הס"א, שאינם רוצים להיות מרכבה אל הקדושה, וע"כ הם בורחים מן השמחה, ע"כ צריך להכריח אותם לתוך הקדושה, דהיינו השמחה, בעל כרחם כנ"ל:

(ליקוטי מוהר"ן תניינא כג)

גם כאשר אדם מגיע לשמחה, זהו מעין אי בתוך ים של עצבות, נווה-מדבר בתוך השממה. לכן תובע ר' נחמן מן האדם לרדוף אחרי היגון והאנחה ולהכניס אותם לתוך השמחה. להפוך את השמחה לנקודת מבט שתשנה את ההסתכלות על המציאות כולה.¹⁸ שינוי נקודת המבט הוא העיקר לדעתו, כפי שכתב במקום אחר:

דע שכל מיני צער וכל היסורים אינם רק מחסרון הדעת, כי מי שיש לו דעת ויודע שהכל בהשגחה מהש"י, אין לו שום יסורין, ואינו מרגיש שום צער, כי ה' נתן וה' לקח (איוב א) ואף על פי שיש יסורין שבהכרח מרגישים אותם, כגון היסורים

שבאים מחמת ההרכבה, כמו יסורים שיש מיציאת הנשמה מן הגוף, והם ייסורי החולה שבאים מחמת שמתחלת הנשמה להתפשט מן הגוף, ומחמת שנקשרה הנשטח בהגוף בקשר אמיץ וחזק, ע"כ בהכרח מרגיש היסורים בעת הפירוד, אעפ"כ היסורים קלים מאד ונוחים להתקבל בעת שיודע בדעת ברור שהכל בהשגחה מהש"י, ומכ"ש שאר מיני צער ויסורין שאין מרגישין כלל כשיש לו דעת כנ"ל, ועיקר הצער מהיסורין, הוא מחמת שנוטלין ממנו הדעת כדי שירגיש היסורין:

(ליקוטי מוהר"ן קמא רג)

הידיעה שהכל מהשם יתברך, נוטלת את העוקץ מן היסורים, אפילו הגופניים. שעת השמחה היא ההזדמנות לראות את היסורים מנקודת מבט כזו, וכך לגבור עליהם. תיאור מזווית אחרת של המאבק בין נקודות המבט אפשר למצוא באחת התורות הידועות של ר' נחמן:

צריך לדון א"ע לכף זכות, ולמצוא בעצמו איזה נקודה טובה עדיין, כדי לחזק א"ע שלא יפול לגמרי ח"ו, רק אדרבא יחיה א"ע, וישמח את נפשו במעט הטוב שמוצא בעצמו...

שאע"פ שיודע בעצמו שיש לו מעשים רעים וחטאים הרבה מאד, והוא רחוק מאד מאד מהש"י, אעפ"כ הוא מחפש ומבקש ומוצא בעצמו עדיין איזה נקודות טובות כנ"ל, ומחיה ומשמח א"ע בזה, כי בוודאי ראוי להאדם, להגדיל שמחתו מאד בכל נקודה ונקודה טובה מקדושת ישראל שמוצא בעצמו עדיין, ואזי כשמחיה ומשמח א"ע עי"ז כנ"ל אזי הוא יכול להתפלל ולזמר ולהודות לה'.¹⁹

(ליקוטי מוהר"ן קמא רפב)

19 וראה גם בליקוטי מוהר"ן (תניינא י'): "ולבא לשמחה, הוא ע"י מה שמוצא בעצמו איזה נקודה טובה עכ"פ, כמבואר ע"פ אזמרה לאלקי בעודי (בליקוטי הראשון בסי' רפ"ב) ע"ש. ועכ"פ יש לו לשמוח במה שזכה להיות מזרע ישראל, שלא עשני גוי. וכמו שאנו אומרים, ברוך אלקינו שבראנו לכבודו והבדילנו וכו' ונתן לנו תורת אמת וכו'. מכל זה וכיוצא בזה, ראוי לו ליקח לו שמחה לשמח דעתו כנ"ל. וזה בחי' (שבת עז ע"ב) בדיחא דעתי, שהוא דבר גדול. דהיינו, שמקשר השמחה למוחו ודעתו, ואזי המוח משוחרר, ויש לו ישוב הדעת כנ"ל". עוד ראה הרחבה בעניין השמחה מתוך נקודת האמת של קדושת ישראל, בליקוטי הלכות (ברכת הודאה ו, כד; שבת ה, טו).

המאבק על השמחה הוא קרב על נקודת המבט. האם האדם נכנע לנקודת המבט הטבעית, המדכאת, או שהוא מצליח ליצור נקודת מבט אלטרנטיבית, שמציבה במוקד את הנקודה הטובה ומתוכה מרוממת את המציאות כולה.²⁰

מטרת השמחה אצל ר' נחמן

מהו תפקיד השמחה אצל ר' נחמן? מדוע בכלל צריך האדם לצאת למאבק נגד טחנות הרוח של העצבות?²¹ שאלה זו נידונה בפתיחת הסיפור הארוך והחשוב ב"סיפורי מעשיות", מעשה בשבעה קבצנים:

אספר לכם איך היו שמחים:

מעשה פעם אחת היה מלך, והיה לו בן יחיד. ורצה המלך למסר המלוכה לבנו בחייו. ועשה משתה גדול (שקורין באל). ובודאי בכל פעם שהמלך עושה באל הוא שמחה גדולה מאד, בפרט עתה, שמסר המלוכה לבנו בחייו, בודאי היה שמחה גדולה מאד. והיו שם כל השרי מלוכה, וכל הדוכסים והשרים, והיו שמחים מאד על המשתה. וגם המדינה היו נהנים מזה שמוסר המלוכה לבנו בחייו, כי הוא כבוד גדול למלך. והיה שם שמחה גדולה מאד. והיה שם כל מיני שמחה: קאפעלייש וקאמעדייש וכיוצא מזה, כל מיני שמחה, הכל היה שם על המשתה. וכשנעשו שמחים מאד עמד המלך ואמר לבנו: היות שאני חוזה בכוכבים, ואני רואה שאתה עתיד לירד מן המלוכה, בכך תראה שלא יהיה לך עצבות כשתרד מן המלוכה. רק תהיה בשמחה. וכשתהיה בשמחה גם אני אהיה בשמחה. גם כשהיה לך עצבות, אף על פי כן אני אהיה בשמחה על שאין אתה מלך. כי אינך ראוי למלוכה, מאחר שאינך יכול להחזיק עצמך בשמחה כשאתה יורד מן המלוכה. אבל כשתהיה בשמחה אזי אהיה בשמחה יתרה מאד.

(סיפורי מעשיות, מעשה בשבעה קבצנים)

המלך מציג בפני בנו את המבחן שיקבע אם הוא ראוי למלכות: האם הוא יהיה מסוגל לשמוח גם כאשר יירד מן המלוכה? מהי משמעות המבחן הזה? נראה כי כאשר המלך מסוגל לשמוח הוא מוכיח שהוא שולט בחייו, ולא הנסיבות הן ששולטות בו. השמחה

20 וראה גם בספר בעל הייסורים, של אברהם יצחק גרין (עמ' 139): "בעיני ר' נחמן השמחה האמיתית היחידה היא השמחה הנולדת מתוך מאבק, זו הניצבת מול צער החיים ומביאה גם אותו אליה... השמחה הפשוטה עומדת מול הצער ומביאה אותו אליה, ועל ידי כך נולדת שמחה ממין חדש, מורכב יותר."

21 ראה על כך גם במאמרו של הרב אלחנן שרלו ("דתיות ושמחה - מעט על מקומה של השמחה בעבודת ה' שלנו", באתר האינטרנט של ישיבת עתניאל: <https://bit.ly/3SvZglB>).

מלמדת על כך שהמלכות היא תכונה עצמית של המלך, ולא רק סמכות שהוענקה לו על ידי אביו או החברה.²² וכך מסביר זאת ר' נחמן במקום אחר:

אך דע, שע"י מרה שחורה א"א להנהיג את המוח כרצונו, וע"כ קשה לו ליישב דעתו. רק ע"י השמחה, יוכל להנהיג המוח כרצונו, ויוכל ליישב דעתו. כי שמחה הוא עולם החירות, בבחי' (ישעיה נה) כי בשמחה תצאו, שעל ידי שמחה נעשין בן חורין, ויוצאין מן הגלות. וע"כ כשמקשר שמחה אל המוח, אזי מוחו ודעתו בן חורין, ואינו בבחי' גלות. ואזי יוכל להנהיג את מוחו כרצונו, וליישב דעתו, מאחר שמוחו בחירות ואינו בגלות. כי ע"י גלות אין הדעת מיושב.

(ליקוטי מוהר"ן תניינא י')

השמחה היא "עולם החירות". עולם שבו האדם איננו כפוף לטבע אלא שולט בו. הוא אדון למוחו וללבו. חירות זו היא אמצעי הכרחי כדי להגיע לידי אמונה וקרבת אלוקים, כפי שכתב ר' נחמן במקום אחר:

ע"י שמשמש הגוף להנשמה, בעשיית מצות מעשיות, נעשה הגוף בחי' בשר להנשמה... היינו שזוכין לבא לאמונה, שהיא כללית הקדושה, שמקבלין מצדיקי הדור האמתיים. שא"א להתקרב אליהם כ"א ע"י עזות דקדושה, שהוא בחי' כל הקולות דקדושה. שע"י משברין עזות דס"א, שהוא בחי' עזות הגוף, וזוכין להתקרב ולהתדבק אליהם. וע"י זוכין לאמונה שלימה, שהוא בחי' ירושלים קריה נאמנה כנ"ל.

ולבא לעזות דקדושה הנ"ל, הוא ע"י שמחה, בבחינת כי חדות ה' היא מעוזכם. היינו ע"י בחי' נעשה ונשמע, שהוא בחי' השמחה. כמו שארו"ל (שבת פ"ח) בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע, ירדו ששים רבוא מלאכים, ונתנו שני עטרות בראש כל א' וכו', וכשחטאו נלקחו וכו'. ועתיד הקדוש ברוך הוא להחזירם להם, שנאמר ושמחת עולם על ראשם. נמצא שנעשה ונשמע הם בחי' שמחה, בחי' ושמחת עולם על ראשם כנ"ל.

(ליקוטי מוהר"ן קמא כב)

22 וראה במאמרו של הרב יהושע שפירא ("רק תהיה בשמחה: על מעשה מז' בעטלירס לר' נחמן מברסלב", פרי עץ הגן, עמ' 243-252): "כשתשמח, תשוב ותהיה אחוז בנקודת השרוש ממנה נולדת, אחוז בהיותך בן מלך... הסיבה לשמחה היא מפני ההכרה כי לאן שלא אפול, לעולם אשאר בן מלך". עם זאת יש להעיר על המשך דבריו של הרב שפירא: "כאן מתגלה ר' נחמן באמונה הגדולה שבו ובאופטימיות הסוחפת שלו". נראה לאור המקורות שראינו לעיל כי קשה לתאר את תפיסתו של ר' נחמן כ"אופטימיות סוחפת", אלא כמאבק מתמיד והרואי בפסימיות השואבת.

השמחה היא בחינת "נעשה ונשמע", סגולתם של מלאכי השרת²³ המאפשרת לדלג על הסדר הטבעי של המציאות, זה שאותו תופס האדם בשכלו האנושי ("נשמע") ולחיות במישור של חיבור ישיר לרצון האלוהי ("נעשה"). משום כך עבודת השמחה קשורה אצל ר' נחמן ל"עזות דקדושה", שעניינה היכולת לעמוד כנגד המציאות החברתית והגשמית ולהתעלם מכל נקודת מבט המרחיקה אותנו מלהיות עובדי ה'.

שמחת יום טוב ושמחת פורים

כפי שראינו, אחד החידושים הגדולים של תורת החסידות, ושל ר' נחמן מברסלב, הוא בכך שהשמחה היא אמצעי, ולא תוצאה. התפיסה המקובלת היא שהשמחה היא המנוחה והנחלה שאליה מגיעים לבסוף. כך למשל מעניקה החוקה האמריקאית לכל אזרח את הזכות ל- "pursuit of happiness", לרדוף אחר השמחה שהיא המצב הסטטי, היעד הסופי: "וְשִׂמְחָת עוֹלָם עַל רְאֵשָׁם" (ישעיהו לה, י). ואילו אצל ר' נחמן השמחה עצמה היא זירת המאבק וההתמודדות, ולא תוצר טבעי של המציאות.²⁴

לקראת חיתום נצביע בקצרה על מופעים של שני מודלים אלו של שמחה בעולם המועדים, וזאת מתוך התבוננות בכמה הלכות המבחינות בין שמחת הרגלים, שנאמר בה "וְשִׂמְחָת בְּחֻגְךָ" (דברים טז, יד), לשמחת הפורים שנלמדה מן המילים "לְעֵשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מְלִשְׁתָּהּ וְשִׂמְחָהּ" (אסתר ט, כב).

הבחנות הלכתיות בין שמחת פורים לשמחת יום טוב

הגרי"ד סולובייצ'יק הוכיח מן הגמרא (מגילה ז, ב) שמצוות השמחה בפורים איננה מחייבת את האדם לשמוח לאורך היום כולו:

חלוק חובת מצות שמחה בפורים מימים טובים דעלמא, דביום טוב איכא חובת שמחה בכל היו"ט, דהוא חיוב שמחה בעצמו של יום, וכל היו"ט הוא זמן שמחה מתחילתו ועד סופו, ולהכי אינו יוצא על ידי קיום של סעודה ושמחה בלילה או ביום, אלא צריך לשמוח כל היום, וכמו שקבעו חכמים שיעור חיוב זה בשני סעודות. אבל בפורים אין חובת שמחה בעצמו של היום, אלא דיש חיוב מסוים לשמוח ביום הפורים, וכמו שיש חיוב של מקרא מגילה בפורים, הכי נמי יש חיוב

23 וראה בליקוטי מוהר"ן (תניינא ה): "מקום המלאכים נקרא שחקים, ע"ש שתוק ושמחה. כי עיקר חיזוק המלאכים, ע"י שמחה".

24 ראה אצל צבי מרק (לעיל הע' 15, עמ' 99): "ר' נחמן אינו טוען רק את הטענה השגורה, שהשמחה היא פרי האמונה והביטחון, אלא גם את הטענה הפוכה, שהאמונה היא פרי השמחה, ובלי שמחה אין אמונה".

של משתה ושמחה ביום הפורים, וממילא אין לו אלא חיוב סעודה אחת, ואין הגברא מחויב להיום שמח בכל יום הפורים.

(הררי קדם סימן רל)

הגרי"ד מסביר שדווקא ביום טוב נאמר שהיום הוא "יום שמח", ומשום כך יש לבטא את השמחה לאורך היום כולו. פורים, לעומת זאת, איננו "יום שמח", אלא יום שיש בו חובה לקיים באופן חד פעמי את מצוות השמחה, כפי שיש לקיים באופן חד פעמי את מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים.²⁵

הלכה נוספת המבחינה בין פורים לשאר ימים טובים היא השאלה שנחלקו בה הפוסקים: האם מותר לערוך נישואין בפורים?

במשנה במסכת מועד קטן (ה, ב) נאמר: "אין נושאין נשים במועד", והגמרא (שם) ביארה זאת בכך "שאין מערבין שמחה בשמחה", או "שנאמר 'שמחת בחגך', בחגך ולא באשתך". אך השולחן ערוך והרמ"א (או"ח תרצו, ח) פסקו ש"מותר לישא אשה בפורים". וביאר הרב בצלאל ז'ולטי (משנת יעב"ץ או"ח עט), בדומה לדברי הרב סולובייצ'יק, שמכיוון ששמחת פורים איננה מאפיינת את היום כולו, אלא היא רק מעשה חד-פעמי המתקיים בסעודה, אזי אין מניעה לערוך נישואין בשאר שעות היום. סברה אחרת הציע הרמ"א בדרכי משה:

ואומר כי לא שייך עירוב שמחה בשמחה בפורים דהא לגבי רגלים אמרינן טעמא בפרק קמא דמועד קטן (ח ב) דכתיב (דברים טו יד) ושמחת בחגך ולא באשתך ובפורים לא כתיב רק משתה ושמחה (אסתר ט כב) ובכל מאי דמשמח סגי ליה.

(דרכי משה או"ח תרצו, ה)

כלומר, רק בשאר ימים טובים יש חיוב לשמוח דווקא "בחגך", ואילו בפורים לא אכפת לנו מהו המניע לשמחה.²⁶

ההבדל הרוחני בין שמחת פורים לשמחת יום טוב

מהי משמעותן העמוקה של הבחנות אלו? נבאר זאת מתוך לשון הירושלמי המסביר מדוע אין לקיים את סעודת הפורים בשבת:

25 תפיסה זו, שלפיה פורים איננו "יום שמח", מסבירה היטב גם את שיטת הרמב"ם (אבל יא, ג) שלפיה מנהגי אבלות נוהגים כרגיל בימי הפורים.

26 ראה טעמים ומקורות נוספים בעניין זה במאמרו של הרב יהודה שחור ("סעודת בר-מצווה בפורים", בלכתך בדרך ח, עמ' 95-114).

ר' זעירה בעא קומי ר' אבהו: ויעשו אותן שבת! אמר ליה: "לעשות אותם ימי משתה ושמחה", את שמחתו תלויה בבית דין, יצא זה שמחתו תלויה בידי שמים.

(ירושלמי מגילה א, ד)

הירושלמי מצביע על הבדל מהותי בין שמחת השבת, ש"תלויה בידי שמים", לשמחת הפורים ש"תלויה בבית דין". השמחה שבשבתות ובימים הטובים היא שמחה שטבועה בהם בידי שמים - שמחה שטמונה ביום עצמו, ועל האדם מוטלת החובה לקבל את השמחה הקיימת ולהביא אותה לידי ביטוי. זאת בניגוד לשמחת הפורים, שהיא שמחה שאיננה קיימת ביום עצמו, אלא נוצרת על ידי האדם. האדם נדרש לבצע פעולה אקטיבית כדי "לעשות אותם ימי משתה ושמחה".²⁷

לאור זה ברורים דברי הגרי"ד שהובאו לעיל: דווקא יום טוב הוא יום שכולו שמח, ומשום כך יש לסעוד בו גם ביום וגם בלילה. ואילו פורים איננו יום שמח, ועל האדם הוטל להגיע בו לידי שמחה רק פעם אחת. כך נוכל להבין גם את דברי הרמ"א שראינו: חובת השמחה ביום טוב עניינה ניתוב של השמחה הקיימת במציאות לשם שמיים, כפי שהסביר הרמב"ם את מצוות השמחה ברגלים. הרי הרגלים מופיעים תמיד כאשר יש סיבה טובה לשמוח: בזמן הקציר או בזמן האסיף, והחובה המוטלת על האדם היא להקדיש את השמחה הטבעית לשם שמיים. לכן אסור לאדם לנטות לשמחות זרות המסיטות את כוונתו משמחת הרגל. אולם בפורים ניצב בפנינו אתגר ברוח דברי ר' נחמן: להגיע לשמחה בכל מחיר. משום כך אין אנו בוחלים באמצעים, ומתירים לכל אדם להגיע לשמחה בדרכו שלו.²⁸

27 ראה על כך גם במאמרו של מתן לוי ("השמחה המהפכת", קול ברמה כז, עמ' 67-79).

28 עיין בשם משמואל (פורים תרע"ה): "ונראה דשמחת פורים ושמחת יום טוב לאו בני בקתא חדא נינהו, דשמחת יום טוב הוא רגש דביקות כמ"ש הרמב"ן דקריאת הלל הוא בכלל שמחת יום טוב, והוא שמחה פנימית, ובזמן שבהמ"ק קיים אין יוצאין אלא בבשר קדשים שהוא פנימיות, שבחיצוניות אין הפרש בין בשר קדשים לבשר חולין, וכמו שהגיד כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה טעמא דאין מרקדין ביום טוב משום דריקוד הוא בחיצונות האברים ושמחת יום טוב היא בפנימיות, עכ"ד. אך שמחת פורים אינה כן, אלא כעין שהיתה הגזירה עליהם להשמיד להרוג ולאבד שהוא בחיצוניות האדם ונהפוך הוא, ע"כ השמחה הנצמחת מזה נמי צריכה להיות אף בחיצוניות האדם, וע"כ המצוה לבסומי בפוריא כדי שתהא ניכרת השמחה גם בחיצוניות". וכתב על כך הרב מרדכי גרינברג ("שמחת הגוף!", באתר 'ישיבה': <https://bit.ly/3BXgRgm>): "שונה הוא פורים שהשמחה היא תכלית לעצמה. והיינו שכיון שרצו הגויים להשמיד את הגופות, הרי שמחת ההצלה באה לידי ביטוי בשמחת הגוף,

נדמה כי ההבדלים ההלכתיים והרוחניים הללו עולים כבר בסיפור המגילה. כאשר מתבוננים היטב בסיפור הנס והתשועה שבמגילה, אפשר לשים לב לתופעה מוזרה: כלל לא ברור מה שינוי אסתר ומרדכי במעשיהם! מפשט הפסוקים עולה כי אחשוורוש סרב לבטל את האגרות הראשונות, משום ש"פֶּתַב אֲשֶׁר נִכְתָּב בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ... אֵין לְהָשִׁיב", והציווי להשמיד את היהודים נותר על כנו (אסתר ח, ג-ז). אלא שנוסף על כך כתבו מרדכי ואסתר כי המלך מורה ליהודים להקהל ולעמוד על נפשם ולהשמיד את הצרים אותם. כאן יש לשאול: וכי מה חשבנו קודם לכן? שהיהודים לא יתגוננו?²⁹ כמו כן: מהי השמחה הגדולה על ההיתר "לאבד את כל חיל עם ומדינה"? לא נשמע שמדובר במשימה קלה כל-כך.³⁰

אפשר להבין שהמשמעות של האגרות האחרונות היא שינוי נקודת המבט. דהיינו, את ההתנגשות בין היהודים לאויביהם אפשר לתאר בשתי דרכים: טבח של האויבים ביהודים, או נקמה של היהודים בשונאיהם. מה שמרדכי ואסתר ביקשו לעשות זה לשנות את נקודת המבט של היהודים: שוב אין אתם צאן המובל לטבח, אלא קהל העומד על נפשו ומאבד את צריו.

כלומר, נס הפורים איננו נס פסיבי, שבו הקב"ה קורע לבני ישראל את הים או מכה באויביהם. זהו נס אקטיבי שבו משנים בני ישראל את נקודת המבט שלהם על המציאות. וכך כתב השפת אמת:

נראה כי נס דפורים היה הכנה לבית שני כי היה צריך להיות כח ועוז לבני ישראל. ועל ידי הנס נגבה לבם ויכלו לחזור לבית המקדש. וכן אפשר שיהיה לעתיד נס כזה קודם הגאולה כמו שאמרו חז"ל מעמיד עליהם מלך כהמון כו' שנס זה הכנה לגאולה.

(שפת אמת פורים תרל"ד)

ועל כן חייב אדם לבסומי עד דלא ידע, שאין השמחה אמצעי לאהבת ה' כמו בשאר הרגלים, אלא שמחה תכליתית עצמית".

29 אפשר באמת להבין שקודם לכן היו שוטרי המלך מצווים למנוע מן היהודים להתגונן, אך לא נראה שזה עיקר התוכן של האגרות.

30 המלבי"ם (אסתר ח, ח) התקשה בקושיה זו עד כדי כך, שפירש שבעקבות האגרות השניות יפרשו למפרע את האגרות הראשונות כאילו נאמר בהן "להשמיד להרוג ולאבד את כל, היהודים", דהיינו שהיהודים הם אלו שישמידו את "כל".

השפת אמת משער, ואנו רואים בעינינו כי אמת דיבר, שזה יהיה האופי של הגאולה העתידית: לא ניסים פלאיים המתרחשים במציאות החיצונית, אלא שינוי פנימי שמתחולל בלב עם ישראל, ומוביל אותו לתשועה ולניצחון.

משום כך, זהו גם אופייה של שמחת הפורים. לא מדובר בשמחה של ישיבה על מי מנוחות תוך אכילת בשר ויין, אלא בשמחה אקטיבית הדורשת מאמץ שעניינו שינוי נקודת המבט על המציאות, ובריאה של שמחה במקום שבו היא איננה קיימת באופן טבעי. לשם כך נדרשת היכולת לראות דווקא בעולם של "פור", של מקריות, את ההשגחה האלוקית המתמדת. וכך תיאר ר' צדוק הכהן מלובלין את ההבדל בין שמחת הפורים לשמחת המועדים:

ענין פורים על שם הפור. דקדושת שבת קבוע מהשם יתברך דמקדש וקדושת יום טוב וראש חודש ישראל מקדשי, אבל פורים אותו יום זכה בגורל על ידי המן שנבחר למחיית עמלק... ולכאורה הגורל נראה מקרה רק הכתוב מעיד ומה' כל משפטו, דהמקרה גם כן מהשם יתברך על ידי זה הוא עיקר ניצוח עמלק... ושורש עמלק שבלב היינו העדר הכרת הנוכח כמו שאמרו: "אין השם שלם ואין הכסא שלם עד וכו'". ושלימות השם הוא כמו שאמרו (פסחים נ א) לא כשאני נכתב אני נקרא. בעולם הזה אין בליטה זו לעין לגמרי איך השם יתברך היה הווה ויהיה ומהוה הכל שזהו הוראת שם הוי"ה והכסא הוא ההשגחה שיושב כמלך על כסא ומלכותו בכל משלה.

(רסיסי לילה אות יח)

שמחת הפורים היא חלק ממלחמת עמלק. מן המאבק בכוחות המטשטשים את נוכחות ה' ומביאים אותנו לידי עצבות ודכדוך. זוהי עבודת השמחה שאותה הביא ר' נחמן לעולם, שמחה שהיא מאבק בלתי-פוסק המביא לידי אמונה ודבקות בה' אל מול המשברים.

סיכום

לאורך כל דברי ימי היהדות היא לא שללה את השמחה באופן גורף, אלא אימצה ועודדה אותה. עם זאת, במקורותינו הקדומים אפשר למצוא יחס מורכב ומסויג למידת השמחה, כאשר השמחה במצוות ובעבודת ה' היא המהוללת בפה מלא, ואילו שמחת החולין זוכה ליחס אמביוולנטי. גם ההתייחסויות החיוביות לשמחה רואות בה רק אמצעי המרחיב את כוחות הנפש ומסייע לבריאות הגוף, וכך מכשיר את האדם להגיע להשגות גבוהות בעתיד.

תנועת החסידות הביאה לידי ביטוי תפיסה שונה, שלפיה השמחה עצמה היא אידיאל, משום שהיא מבטאת תחושות של אמונה, ביטחון ואהבת ה'. תפיסה זו עומדת בבסיס שיטתו של ר' נחמן, אך היא התעצמה והתחדדה אצלו באופנים שונים. נקודת המוצא של ר' נחמן היא שהעולם הזה מלא בייסורים, והשמחה היא פעולה המנוגדת לטבע שעניינה התגברות על החומר ודבקות בקב"ה. לפי ר' נחמן, מבחן השמחה הוא הזירה המשמעותית ביותר שבה מתקיים המאבק בין הכוחות החומריים החיצוניים למהות הפנימית הרוחנית של האדם. משום כך על האדם לנקוט בכל אמצעי כדי להגיע לשמחה, ולהפוך אותה לנקודת מבט שתשנה את כל חויית הקיום שלו.

לסיום עמדנו על כך שגם בלוח השנה אפשר למצוא שני סוגים של שמחה: שמחת המועדים שעניינה חיבור לשמחה הטבעית הקיימת במציאות וניתובה לשם שמיים, ושמחת הפורים שעניינה התגברות על המציאות ויצירה של שמחה במקום שבו היא לא נראית במבט ראשון.